

WORLD WIDE WEB A DĚJEPISECTVÍ. RIZIKA, VÝZVY A PŘÍLEŽITOSTI

Tomáš Dvořák

Cílem následujícího příspěvku je shrnutí základních parametrů debaty, která se v zahraničí, konkrétně zejména v německojazyčném prostoru, kolem tématu zmíněného v titulu již minimálně deset let odehrává. Za důležité evropské centrum teoretického zájmu o využití informačních technologií v dějepisectví můžeme považovat Švýcarsko. Právě zde v roce 1998 vznikl portál hist.net založený v roce 1998 Platformou pro dějiny a digitální média (Plattform für Geschichte und Digitale Medien), jejíž zakladatelé Jan Hodel a Peter Haber patří, resp. patřili, k neaktivnějším autorům pišcím o vztahu internetu a dějepisectví.¹ Řada dalších nejen švýcarských, ale i německých a rakouských autorů publikovala své příspěvky k tématu na stránkách časopisu *Geschichte und Informatik = Histoire et informatique*, který vycházel v letech 1990–2009.² Zhruba ve stejné době (2010) bylo přerušeno také dosud neobnovené vydávání anglického titulu *History and computing. Journal of the Association for History and computing*, na jehož stránkách se také můžeme s texty zabývajícími se historií a internetem setkat.³

1 V roce 2013 předčasně zemřelý Peter Haber je autorem či spoluautorem významných publikací, vydaných u prestižních akademických nakladatelství, které je možno považovat za standardní příručky. PETER HABER, *Digital Past. Geschichtswissenschaft im digitalen Zeitalter*, München 2011; MARTIN GASTEINER, PETER HABER (edd.), *Digitale Arbeitstechniken für die Geistes- und Kulturwissenschaften*, Stuttgart-Wien 2010. Učitel a historik Jan Hodel se v četných článcích a studiích zabývá především otázkami didaktiky a rolí nových médií ve výuce a studiu historie. Bibliografie obou autorů <http://www.hist.net/peter-haber/>, resp. <http://www.hist.net/jan-hodel/>.

2 Časopis vycházel od roku 1990. Zjednodušeně lze konstatovat, že tematické těžiště se od počátku 90. let postupně posouvalo od databází právě k multimédiím a internetu. Zájem o tuto problematiku vyvrcholil v monotematickém 15. čísle z roku 2004: ANGELIKA EPPEL, PETER HABER (edd.), *Vom Nutzen und Nachteil des Internets für die historische Erkenntnis: Version 1.0*, Geschichte und Informatik. Histoire et Informatique 15/2004.

3 Listujeme-li archivem on-line časopisu *History and computing*, který do roku 2010 vydávala Association for History and Computing (AAHC), zjistíme, že dominujícími tématy jsou vytěžování textu (tzv. text mining), tedy aplikace sofistikovaných programů umožňujících kvantitativní či kvalitativní analýzu textů na základě lingvistických metod a aplikace GIS, tedy geografických informačních systémů, ve zkratce databází, kde jsou informace tříděny a vztahovány do mapového

WWW, on-line heuristika a kritika pramenů

Při pohledu na stav a koncepčnost pronikání „výdobytků“ informační revoluce do dějepiscectví by se dalo říci, že obor byl touto revolucí zastížen nepřipraven. Takové vysvětlení by ale bylo značně zjednodušující, stejně jako představa, že historik či historička jsou z podstaty věci staromilci bránící se novotám. Nedůvěra a opatrnost vůči citacím on-line přístupných informačních zdrojů, která snad byla po jistou dobu charakteristickým postojem historiků k internetu, má svá hlubší opodstatnění. Citace URL, tedy internetových adres, obsahují často znaky, které nenesou žádný lidskému oku a mozku čitelný význam a již na první pohled graficky narušují zaběhnutý řád citací literatury, edic či nepublikovaných archivních pramenů. Signálem pro vážnější zamyšlení je ale skutečnost, že v obligátních výkazech použitých vědeckých informací se zejména v kvalifikačních pracích začala objevovat rubrika nazývaná nejčastěji „internetové zdroje“, jako by informace získané na internetu představovaly nějaký specifický druh informací vedle pramenů a literatury. Není tomu tak. Přísně vzato, mohli bychom internet považovat prostě jen za alternativní médium pro záznam, přenos a předání obvyklých informací v podobě digitalizovaných pramenů, odborných monografií či článků v odborných periodících a sbornících. Ty se v internetových repozitářích a databázích objevují v čím dál větší míře. Kromě toho ale vzniká řada textů přímo v prostředí webu. Tato on-line historie má pochopitelně řadu podob a velmi různorodou kvalitu, a to i z hlediska odbornosti. Ačkoli to někteří učitelé od studentů požadují, je zřejmé, že zcela ignorovat tuto produkci nelze.⁴ A to tím spíše, že její význam a dopad bude i nadále narůstat. Tento fenomén lze jen stěží ilustrovat na české historické produkci, ale při pohledu do německojazyčného či anglosaského prostředí je to více jak zřejmé. Charakteristické pro on-line historii vznikající v prostředí internetového hypertextu je například oslabování role autora, což vede k oprávněným obavám z eroze určení odpovědnosti coby základního parametru odborného charakteru textu. Ke specifickým hypertextu se ještě dostaneme, nyní se však zaměříme na ty aspekty webu, které ovlivňují nebo proměňují klasickou heuristiku. Jde především o problém orientace.

prostředí, která se však více než ve výzkumu uplatňuje ve výuce. I zde se ale zájem stále více obrací k internetu, multimédiím a hypertextu. Srov. archiv časopisu <http://quod.lib.umich.edu/j/jahc/browse.html>.

4 Srov. JAN HODEL, *Wikipedia und Geschichtslernen – ein Problem?*, in: Bundeszentrale für Politische Bildung (ed.): *Dossier Wikipedia*, 10. října 2012 (náhled 10. června 2014) dostupné z <http://www.bpb.de/gesellschaft/medien/wikipedia/145824/wikipedia-und-geschichtslernen>.

Rozmanitý virtuální svět internetu, rozvíjející se bez postřehnutelných pravidel, výzkumných záměrů či edičních plánů, poněkud rozostřuje hranici mezi akademickým a neakademickým prostorem, která je ve světě tištěných monografií, odborných časopisů či kritických pramenných edic víceméně patrná. Svobodný přístup a otevřenost světové sítě mimo jiné vytvářejí prostor pro činnost různých platformů nezávislých na zázemí klasických vědeckých institucí, což ještě neznámá, že jsou automaticky nepoužitelné a nehodné naší pozornosti. Zároveň však můžeme tvrdit, že ani akademické weby nejsou zcela imunní vůči pronikání ne zcela kriticky a redakčně ověřených textů a nezaručují automaticky kvalitu, relevanci a reprezentativnost informací. Fakt, že něco zajímavého stáhneme z webu nějaké univerzity nebo ústavu, ještě neznámá, že jde o relevantní zdroj pro zpracování odborného textu.⁵ Jako příklad uveďme různé výukové materiály v podobě úryvků z (často přeložených) pramenných textů, které mají povahu maximálně popularizační či pedagogické edice, nikoli však edice kritické. Podobně to mohou být texty určené k diskusi v seminářích, různé seminární práce, které neprošly oponenturou, apod.

Vzhledem k tomu, že web je prostředím neohrazeným, prostředím bez plánovaného obsahu a řádu, jsou jediným orientačním prostředkem nástroje pro vyhledávání na základě předpokládaného obsahu nebo vlastností hledané informace. V současnosti není k dispozici žádný vyhledávač, který by takto spolehlivou orientaci umožnil. Služba Scholar Google sice umí izolovat na webu akademický obsah, jde však pohříchu o klasické a až druhotně digitalizované zdroje.

Dostupnost vědecké informace na webu v posledních letech, resp. v posledním desetiletí prošla revoluční proměnou. V jejím důsledku jsme dnes méně závislí na kamenných knihovnách a dokonce již i na archivech. Historik již není v takové míře připoután k pracovnímu stolu obloženému stohy knih a papírů. Tato revoluce však není doprovázena vznikem závazného orientačního vademeka (bez ohledu na reálnost možnosti jeho vytvoření) a jeho převedením do odborné přípravy budoucích historiků.

Došlo k informační explozi a informace, dříve dostupné jen na základě složitého studia, se „utrhlly ze řetězu“ a samy se náhodně, ale hojně nabízejí k použití. Pouhým „googlováním“ klíčového slova nebo kombinace slov dnes lze narazit na

5 K hranici mezi vědeckým a nevědeckým obsahem v humanitních vědách PETER HABER, *Archive des Wissens. Neue Herausforderungen für ein altes Problem*, in: Geschichte und Neue Medien in Forschung, Archiven, Bibliotheken und Museen, (edd.) Daniel Burckhardt, Rüdiger Hohls, Vera Ziegeldorf, Berlin 2005 (Historisches Forum 7/1), s. 73–85, zde s. 81–82.

dostatek odborných zdrojů postačujících k sepsání poučené marginálie k nepřehlednému množství témat. (Do značné míry je to i případ tohoto textu. Omlouvám to tím, že jde o experimentální součást „výzkumu“.) Díky stále přibývajícím možnostem se představa, že heuristickou práci lze zvládnout od klávesnice, a z této představy odvozená praxe, již neodvratně staly integrální součástí akademické reality.

Je přitom nasnadě, že ani pokud se v konečné selekci vyhledaných informací omezíme na využití digitalizovaných, klasických ověřených zdrojů, nebude takový postup odpovídat požadavkům na skutečnou heuristickou práci. Ani nejsofistikovanější vyhledávací roboty nebo vlastní vyhledávací strategie nezaručují získání reprezentativního souboru pramenů a literatury k danému tématu a neposkytují dostatečný filtr k eliminaci méně relevantních či zcela nerelevantních informací. Takovým filtrem je pouze erudice v podobě znalosti prostředí, příslušných odborných časopisů a vědeckých autorit, které se danou problematikou zabývají, stejně jako možných archivních zdrojů, resp. publikovaných edic pramenů. Tuto erudici lze získat pouze samostatným studiem a výzkumem, při němž je na začátku nezastupitelná role učitele.

Nezastupitelná je také role intuice, resp. školené kombinační a kontextualizační schopnosti, kterou digitálně „myslící“ stroj nemůže disponovat. Přenecháním části heuristické práce robotům se vlastně vzdáváme části autorského potenciálu. Místo individuálního intelektu přenecháváme důležitý proces dějepisné práce prefabrikovaným soustavám předmětových hesel, robotům hodnotícím návštěvnost stránek, statistickým hodnocením geografických a individuálních preferencí atd.

Otázka, jak digitální revoluce ovlivňuje obsah toho, co je a není na internetu šířeno, a jak se mění náš přístup k informacím, když vyhledavače, předmětové heslování a žebříčky návštěvnosti přebírají roli erudice při vyhledávání, tak tvoří jedno z důležitých témat debaty o on-line dějepisectví.

Dalším rozměrem, který zřejmě významně ovlivňuje proces vznikání dějepisné práce, je kvantitativní nárůst informací, které jsme v rámci on-line heuristiky schopni získat. Metodologická maxima – vyčerpát vše, co je k danému tématu k mání, platí, zejména u výzkumu moderních dějin, jako ideál, kterému se můžeme pouze blížit. Narůstající možnosti on-line prováděné heuristiky však umožňují snadný přístup k informacím v množství, které bylo dříve vykoupeno časově náročnou prací, a tím i limitováno. Obava, že kvantita informací zahrnutých do práce narůstá na úkor kvality jejich analýzy, má tedy reálný základ. Nejde pouze o vyhledávání informačních zdrojů, ale v další fázi též o jejich studium, které lze v případě digitálních nebo digitalizovaných textů omezit na fulltextové vyhledávání vybraných klíčových slov. Další ze základních otázek tak zní, zda „googlování“

a fulltextové prohledávání nenahrazuje čtení a myšlení a zda nedochází k pouhé reprodukci myšlenek namísto vyvozování nových?⁶

Další témata k zamyšlení můžeme modelově ilustrovat na konkrétním příkladu z českého prostředí, a to v souvislosti s činností Ústavu pro studium totalitních režimů, přičemž zdůrazňuji, že mi jde pouze o souvislost technickou, byť může mít zásadní dopad na obor jako takový. První z otázek může znít: Do jaké míry stav a základní trendy zpřístupňování digitalizovaných informací prostřednictvím WWW ovlivňují vývoj dějepisné produkce? Za předpokladu, že bude naplněn základní cíl existence jmenovaného ústavu, budou digitalizovány a do sítě vrženy rozsáhlé a do značné míry ucelené materiály z provenience bezpečnostních složek z období komunistické diktatury. Lze se pak nadít, že pohodlný přístup k těmto materiálům přiláká větší počet badatelů a na úkor studia témat s hůře dostupnou pramennou základnou ovlivní celkový profil bádání o soudobých dějinách? Nastane závod o co nejrychlejší, a tedy povrchní využití nově digitalizovaných materiálů? Naroste díky tomu podíl materiálových studií na úkor hlubších analýz a interpretací?

Odpovědět na tyto otázky je složité.⁷ Lze předpokládat, že například u kvalifikačních vysokoškolských prací by k takovému výkyvu došlo. Mechanismus působení na vývoj oboru však může být i složitější. Zpřístupňováním pramenného materiálu na síti ztratí profesionální badatelé s akademickým pozadím velkou část nepsané exkluzivity v přístupu k těmto pramenům. Ta je dána kvalifikací, profesními kontakty a především možností věnovat se bádání v časovém rámci profese. Po on-line zpřístupnění budou však digitalizované materiály nadále stejně snadno k dispozici všem uživatelům WWW včetně autorů historického bulváru, který podstatnou měrou ovlivňuje utváření kolektivní paměti a také společenskou poptávku po výzkumu určitých témat. Dějepisectví bude přirozeně na takto deformovanou poptávku muset reagovat, resp. polemizovat s hrubými dezinterpretacemi. Druhá otázka tedy může znít: Co udělá s dějepisectvím ši-

6 P. HABER, „Google-Syndrom“. *Phantasmagorien des historischen Allwissens im World Wide Web*, in: Vom Nutzen und Nachteil des Internets für die historische Erkenntnis, s. 73–89. zde s. 76; BRIAN BRIVATI, *CD-ROM and the historian: information technology and writing of history*, in: *The contemporary History Handbook*, (edd.) Brian Brivati, Julia Buxton, Anthony Seldon, Manchester–New York 1996, s. 471–478.

7 Na druhé straně lze oprávněně namítnout, že je celá řada analýz a interpretací, které pravděpodobně vznikly zbytečně a předčasně a díky špatné dostupnosti archivních materiálů nebo neochotě autorů se hůře dostupnými materiály zabývat.

roká demokratizace přístupu k archivním materiálům prostřednictvím WWW a jejich masové amatérské vytěžování?

Pokud jde o pramennou kritiku, je zde ještě jeden, hůře měřitelný, o to však možná důležitější aspekt vyplývající z oslabení kontaktu badatele s archivem a archivním materiálem. Prožitek spojený s otvíráním zaprášených krabic a dotýkáním se papírů, které procházely rukama živých lidí, od anonymních úředníků po osobnosti, které se zapsaly do historické paměti národů či celého lidstva, je těžko pojmenovatelný. Jistým neopakovatelným způsobem však umožňuje dotknout se minulosti, ochutnat její historicitu a v neposlední řadě také zakusit pocit cechovní příslušnosti. Absence přímého kontaktu nás zbavuje možnosti „ohmatat“ materiální kontext dokumentu a proniknout tak blíže do prostředí, ve kterém vznikl, a uvědomit si některé jeho podmíněnosti.

Naskenovaný dokument, masově dostupný na libovolnou dálku skrze obrazovku, takový prožitek vylučuje a stává se anonymním artefaktem. S trochou nadsázky lze říci, že on-line dostupná multimédia nás okrádají o část multisenzitivní zkušenosti s pramenem. Opět je možné podotknout, že vyšší a rychlejší dostupnost pramenů znamená tlak na akceleraci jejich osvojení a zpracování s rizikem povrchnosti.⁸

V neposlední řadě je zde otázka standardů kritické digitalizace a on-line prezentace. Také zde vývoj poněkud předběhl vytváření kritérií pro odlišení validity zdrojů. Dozvídáme se například u všech on-line dostupných databází novin veškeré informace o případných přílohách nebo existujících mutacích daného periodika? Zásady kritiky, vyvinuté pro papírové dokumenty, mohou být u on-line přístupných materiálů hůře aplikovatelné, aniž bychom kontext daného textu studovali v off-line modu.

Wikipedie a akademické prostředí

Symbolem eroze hranice mezi odborným a laickým světem na webu se v poslední dekádě stala Wikipedie. Pozdvihování obočí nad využíváním wikipedických textů coby zdroje poznání má jediný efekt v tom, že se uživatelé k tomuto „poklesku“ nepřiznávají, místo aby se k němu snažili zaujmout diferencované kritické stanovisko. Díky vsudypřítomnému pocitu ohrožení zná dnes varování před Wikipedií či příkaz ověřovat ji a konfrontovat s jinými zdroji každý student lépe než samotné základy historického řemesla. Přesto je Wikipedie ma-

8 S. ROSS, *Opportunities*.

sově využívána a většinou se jako základní informační zdroj osvědčí.⁹ Najít si informaci na Wikipedii a dohledat k převzatým údajům další krytí v podobě věrohodně znějících citací jiných zdrojů je zřejmě jednou ze základních taktických dovedností současných studentů či žurnalistů. Pouze v minimu případů jsou „odhaleni“ na základě převzetí nějaké významné chyby. Proč je tedy Wikipedie tolik zatracována, když se při školním použití polooficiálně nebo tajně tolikrát osvědčila?

Důvodů, proč nemá Wikipedie sloužit k tomu, aby se na ni odkazovalo v odborných textech, je celá řada. Základním problémem Wikipedie je pro odborného uživatele neprůhledné autorství a redakce hesel. Zakladatelské motto wikipedie, které říká, že autorem článku se může stát kdokoli, je v zásadním rozporu s akademickým požadavkem autorské odpovědnosti a ověřitelnosti obsahu. Na rozdíl od odborné literatury se wikipedické články nemusí vyrovnávat s aktuálním stavem výzkumu a referovat o odlišných názorech. Nezaručují tedy reflexi vědecké debaty, nenutí k hlubšímu promýšlení problémů.

V případě české Wikipedie a jejích historických hesel se k tomu ještě přidávají deficity, díky kterým zaostává za Wikipedií německou či anglosaskou. Jde především o nekonceptnost, nevyváženost a nereprezentativnost jednotlivých hesel. Chybí zde větší systematicčnost a nastavení pevnějších pravidel pro strukturu, formu a rozsah článků. Výjimkou nejsou hesla, která v seznamu uvádějí vcelku obsažnou a relevantní bibliografii, ale samotný text je podle odkazů zpracován na základě literatury faktu. Řada hesel týkajících se kontroverzních témat moderních dějin je stále kolbištěm ideologicky motivovaných sporů. Diskuse ke kontroverzním článkům pak na jedné straně dokumentují úsilí redaktorů podobným jevům čelit, zároveň však také jejich omezenou odbornou kompetenci.¹⁰

I přesto, že je například německá verze Wikipedie podstatně úplnější a tematicky vyváženější než česká, zůstává otázka, zda ji vůbec můžeme považovat za ekvivalent encyklopedie, která typicky fixuje stav poznání nebo vnímání nějakého pojmu v dané době a činí tak na základě předem rozvrženého redakčního plánu. Pro historické bádání mají dnes encyklopedická díla větší význam jako pramen než jako příručka. Tomuto účelu lépe slouží odborné oborové slovníky a encyklopedie. Ani ty však nemůže libovolně bobtnající Wikipedie suplovat,

9 Srov. J. HODEL, *Wikipedia und Geschichtslernen – ein Problem*.

10 K české Wikipedii například LUBOŠ MERHAUT, *Co říci o české Wikipedii* (náhled 20. února 2013), Dostupné na <http://www.ipsl.cz/index.php?id=173&menu=echa&sub=echa&str=aktualita.php>.

a to ani navzdory vnějším znakům, jako je odkazování na zdroje, jejichž struktura však často ukazuje na absenci základního odlišování literatury a pramene.

Limitované možnosti využívání Wikipedie coby vědecké autority by ale neměly zastírat zmíněný fakt, že je jako faktografická autorita běžně, byť neoficiálně používána, a také ignorovat výzvu, kterou představuje nabídka podílet se na její kultivaci. Wikipedie si také zaslouží respekt jako fenomén dokazující životaschopnost nekomerčního a otevřeného internetu a jako médium pomáhající šířit vzdělání tam, kde je k němu omezený přístup. Ani jeden z nejúspěšnějších nekomerčních projektů nezaručuje, že za dalších deset let nebude mrtvým, opuštěným a zapomenutým torzem, které nové technologie neumí ani bez chyby zobrazit. Na druhou stranu, dokud zde tento fenomén existuje, představuje i pro historiografii zajímavou příležitost.

Když ji nemůžeme z akademické praxe efektivně vykázat, není účelnější obrátit silné a slabé stránky Wikipedie ve prospěch výuky oboru? Proč právě na příkladu Wikipedie nedemonstrovat rozdíl mezi kritickým a nekritickým myšlením? Otevřenost Wikipedie k tomu přímo vybízí. Každý si to může vyzkoušet. Jak jinak a efektivněji změnit zkušenost studentů s Wikipedií než její proměnou ze zdroje v laboratoř poznání.

Vedle vlastního obsahu nabízí Wikipedie také prostor k diskusi a třibení názorů a vytváří prostor a nástroje ke kultivaci tohoto prostoru, ve které může akademický sektor sehrát velmi pozitivní roli, jak ukazují vzdělávací projekty Wikipedie (Wikipedia Education Program, v ČR: Studenti píší Wikipedii).¹¹ Práce na kultivaci wikipedických hesel může být vhodným prostředkem pro školení studentů v psaní textů, navíc s vidinou konkrétního uplatnění vynaložené práce. V případě hesel, která na Wikipedii dosud nejsou nebo se nedají přeložit z větších Wikipedií, navíc nehrozí, že budou při zpracování z Wikipedie opisována. Především jde ale o příležitost získat zkušenost s prací s hypertextovým médiem. Právě hypertextualita WWW coby média získávajícího na stále větší důležitosti je podle mnoha pozorovatelů klíčovým momentem, jehož dopad na budoucnost akademického dějepiscevtví je a bude zcela zásadní.¹²

11 *Wikipedie: Studenti píší Wikipedii* (náhled 10. června 2014), Dostupné na http://cs.wikipedia.org/wiki/Wikipedie:Studenti_p%C3%AD%C5%A1%C3%AD_Wikipedii.

12 Konkrétnější představy o využití Wikipedie ve výuce dějin podává J. HODEL, *Wikipedia und Geschichtslernen – ein Problem*; J. HODEL, P. HABER, *Das kollaborative Schreiben von Geschichte als Lernprozess. Eigenheiten und Potenzial von Wiki und Wikipedia*, in: *Studieren neu erfinden – Hochschule neu denken*, (ed.) Marianne Merkt, Münster 2007, s. 43–53.

Hypertext, dějepisectví a změna paradigmatu?

„Hypertext je způsob strukturování textu, který není lineární. Obsahuje tzv. hyperlinky neboli česky (hypertextové) odkazy. Rovněž odkazuje i na jiné informace v systému a umožňuje snadné publikování, údržbu a vyhledávání těchto informací. Nejznámějším takovým systémem je World Wide Web. [...] Z povahy hypertextu jakožto média vyplývá, že v něm neexistuje centrální, hlavní text, kterému jsou jiné texty podřazeny, jak je tomu v prostorové koncepci tištěné stránky. Princip organizace, hierarchie a nakládání s odkazy závisí na čtenáři, jehož role se v hypertextovém prostředí posouvá blíže k roli autora. Čtenář se aktivně účastní posledního publikování textu – ,čte‘ tak, že určuje finální organizaci i hierarchii textu, navíc se vyjadřuje k přečtenému, může vytvořit další odkaz, a tím se stává i autorem. Ten naopak kontrolu nad svým textem ztrácí, protože hypertext je útržkovitý, atomizovaný do bloků textů, které jsou nezávislé a samostatné – autor nemůže určit, v jakém pořádku bude čtenář jeho text číst ani s jakým dalším materiálem bude jeho text propojen. Autorův text už není kanonický, ale rozptýlený v síti textů ostatních autorů, kde cestu volí čtenář. Hypertext tak ničí jednohlasnost a fyzickou izolaci textu tím, že jej kontextualizuje pomocí odkazů, které původní text asociují (sekundární, tematicky spřízněné materiály, dobové dokumenty). Hypertextové odkazy tak slouží ke zmapování intertextuality a intratextuality, tedy interních a externích zmínek a referencí k textu, a tak mažou hranici mezi tím, co je uvnitř a vně textu.“

Tolik definice hypertextu, jak jinak než podle Wikipedie.¹³ Právě hypertextualita je zdůrazňována jako hlavní přednost WWW. Celkem nesporná je tato výhoda z hlediska didaktiky, ať už se jedná o výuku školského dějepisu nebo o odborné akademické kurzy. Byly to nakonec právě učebnice, které se již v minulosti snažily o kombinaci různých druhů provázaných obsahů kombinovaných do ucelených tematických jednotek, kde jsou některé části obsahu volitelné a celek nabízí uživateli co největší variabilitu použití.

Teprve hyperlinky ale umožňují absolutní provázanost obsahu, a tedy pohyby informacemi různými směry, podle vlastní potřeby a smyslu hledání či studia. V síti zaniká potřeba pevného uspořádání obsahu, neexistuje zde hierarchie, resp. jde o hierarchie relativní, vzniklé podle potřeb uživatele. Zdůrazňován je pluralitní

¹³ *Hypertext. Wikipedie* (náhled 10. června 2014). Dostupné na <http://cs.wikipedia.org/wiki/Hypertext> s odvoláním na ZUZANA KOBÍKOVÁ, *Hypertext*, Revue pro média (čtvrtletní tematická příloha časopisu Host) 2003, č. 5, s. 36–37.

a demokratický charakter takového prostředí. Do labyrintu hypertextu lze vstupovat různými vchody a nacházet různé cesty a východy. Uživatel je veden k aktivnímu přístupu a podílu ke spoluvytváření obsahu, umožněnému interaktivitou a provázaností s multimediálním obsahem. Klikání na hyperlinky reprezentuje zvýznamňování některých směrů dalšího procházení obsahu, je tedy svého druhu interpretačním procesem. Hypertextualita tak mimo jiné přináší šanci uvědomit si, že dějiny představují konstrukt a že čtenář – uživatel je součástí procesu jeho porozumění a spoluvytváření.

Zároveň je jako výhoda této vlastnosti hypertextu zmiňováno, že historiografie se v něm uživateli prezentuje jako aktivní rekonstrukční proces a že teoreticky možné varianty výkladu se ukazují jako různé, ale zároveň jako dané a ne libovolné. Zkušenost s perspektivou výkladu minulosti tak může pomoci překonávat základní neporozumění mezi historiky a konzumenty dějepisu, očekávajícími jednoznačné historické pravdy.

Jako podmínka takovéhoho žádoucího poučení z on-line historie ale platí, že nároky na ohraničení, uspořádání a kategorizaci historického vědění, tak jak je známe v běžném dějepisectví, se musí uplatnit i v prostředí WWW, a to včetně vymezování předmětu a garance obsahu autorstvím. Představa o totálním všeobjímajícím archivu, který skrze pouhé propojení všeho se vším vytvoří dokonalý svět veškerého historického vědění, je utopická.¹⁴

Příkladem budiž právě Wikipedie. Její základní heslo: „anyone can edit“ spustilo proces stále a donekonečna se rozpínajícího vesmíru. V něm představují historické informace, ať již přímo v historických heslech nebo zprostředkovaně v heslech lokalit, osobností a jiných, významnou část obsahu. Situace je taková, že sebeefektivnější a sebeodbornější redakce tohoto historického obsahu Wikipedie nemůže upravovat její obsah ve vyšším tempu, než v jakém stále probíhá nárůst počtu hesel a proměna informací v nich obsažených. Jde o projekt, jehož konce nelze dohlédnout.

Cílem snahy o seriózní on-line historii by tedy měly být jasně vymezené a ohraničené weby či portály, které sice nabízejí možnost rozvinout potenciál hypertextu, zároveň jsou ale redakčně kontrolovatelné. Může se jednat o různé typy webů, od popularizačních, obecně vzdělávacích až po specializační výukové e-learningové projekty. Zatímco v zahraničí bychom našli celou řadu příkladů, dá se říci, že v českém prostředí zatím kniha on-line historii úspěšně odolává. Za příklad zdařilého funkčního hypertextu bychom mohli v oboru moderních dějin

14 P. HABER, „Google-Syndrom“.

považovat portály totalita.cz, ale zejména web www.moderni-dejiny.cz, založený občanským sdružením PANT na podporu školní výuky dějepisu.

Za hlavní znaky on-line historie jsou považovány především vizualizace, nebo obecně hypermediální zprostředkování obsahu, přímé zprostředkování přístupu k dokumentům, čili možnost si je opticky „osahat“, a samozřejmě prolinkování čili hypertextualita jako taková a z ní vyplývající synchronicita obsahu nahrazující lineární naraci.¹⁵ Právě díky této synchronicitě je to sám uživatel, kdo rozhoduje o přístupu k informacím. A je to právě otázka dopadu synchronního hypertextu a vizualizace na rozpad linearitu vyprávění, co podněcuje pochybnosti a obavy z dopadů hypertextu na studium dějin. Linearita vyprávění je totiž považována za základní paradigma historické práce od dob vzniku kritického dějepisectví, které dosud odolalo všem metodologickým obrátům.

Ačkoli tedy on-line historie přináší nové perspektivy a výzvy, sám vstup dějepisectví do světa hypertextu provází řada pochybností a obav, pokud jde o budoucnost a podobu oboru. Z porovnávání linearitu knižního textu s komplexností internetového hypertextu vyplývá otázka, zda hypertext vede své uživatele k jinému vztahu k nalezeným faktům, než jak to bylo v případě pramenné kritiky prezentované v tradičních médiích? Je přípustné a lze vůbec významové struktury lineárního textu rozpustit do interaktivního síťového díla? Je historické poznání změnou mediálního paradigmatu poškozováno? Potřebujeme úplně nové uspořádání historického vědění? Hovoří se o změně paradigmatu, o digitálním obrátu nebo o smrti autora. Znovuožívají zde úvahy o konci knižní éry. Nepotvrzená vize Marshalla McLuhana o konci tzv. Gutenbergovy galaxie,¹⁶ tedy knižní éry, způsobeném elektronickými médii v čele s televizí, byla v souvislosti s masovým nástupem osobních počítačů a obsahů šířených na optických nosičích resuscitována již na prahu 90. let 20. století.¹⁷

Přitom se zdá, že lineárně narativní text za posledních deset let skutečně vyklízí pozice, nejvíce patrné je to zřejmě ve světě žurnalistiky. Tištěná média jsou v hluboké krizi a fungují už spíše jen jako doplňkový produkt k hypertextovým portálům. Podobnou cestou se v poslední době pouští i některé renomova-

15 ANGELIKA EPPLER, *Verlinkt, vernetzt, verführt – verloren? Innovative Kraft und Gefahren der Online-Historiographie*, in: *Vom Nutzen und Nachteil des Internets für die historische Erkenntnis*, s. 25.

16 MARSHALL MCLUHAN, *The Gutenberg Galaxy: the Making of Typographic Man*, Toronto 1962.

17 NORBERT BOLZ, *Am Ende der Gutenberg-Galaxis. Die neuen Kommunikationsverhältnisse*, München 1952.

né vědecké časopisy, většinou však z oblasti tzv. tvrdých věd (srov. např. portál www.nature.com nebo www.sciencemag.org, ale i český populárně naučný on-line magazín časopisu *Vesmír* vesmir.cz).

Dilema dějepisectví mezi přijetím výzvy a strachem z rizika je patrné také v případech vizualizace. Přijmeme-li tezi, že žijeme ve společnosti, kde roli hlavního komunikačního rozhraní již dávno převzala vizualita, a že také nástup hypertextu provází proměna vztahu k textové informaci, stojí historiografie jako obor, který je snad více než jiné vystavěn na práci s textem, v delikátní situaci. Znamená hypertext ohrožení, nebo je naopak šancí a branou k vyšší míře vizualizace historického obsahu, a tím i k širšímu publiku? Námitky upozorňují, že vizualizace sice zvyšuje atraktivitu obsahu, ale znamená také změnu v porozumění. Za pozornost stojí také teze, že oproti kriticky přístupnému textu je realita konstruovaná za vydatné pomoci vizualizace a dalších multimédií potenciálně vnímána jako skutečná, objektivní a nezpochybnitelná.

Obavy z konce paradigmatu jsou ale rozptýlovány polemikami, které v počítačích a hypertextu naopak vidí naplnění Gutenbergovy galaxie. Například Umberto Eco vnímá počítač na rozdíl od televize primárně jako alfabetský nástroj a o budoucnost knihy a lineárního vyprávění se nebojí. Z pozic sémantiky upozorňuje na zásadní rozdíl mezi komunikačními vlastnostmi obrazu a textu a jejich vzájemnou nezastupitelnost.¹⁸ Hypertext sám o sobě tak nenabízí žádnou alternativu vůči interpretačnímu narativu, naopak jím musí být důsledně vybaven.

Také zpochybňovaná důležitost autora v hypertextu nezaniká, mění se ale jeho role a viditelnost. Vytrácí se vypravěč, zůstává spíše neviditelný redaktor. A zde opět zaznívá obava o osud historického řemesla: Neomezí důraz na budování architektury informací schopnost jejich reinterpretače?

Výzvy pro studium historie na vysokých školách

Zahrnutí hypertextové on-line historie mezi standardní výstupy historikovy práce by s sebou pochopitelně přineslo nové nároky na rozšíření kompetencí autorů a zřejmě i potřebu revize dosavadního systému školení. Ta vyplývá ze specifických a neopominutelných potřeb a funkcí hypertextu.

Tím se ale spíše otevírá možnost rozšíření oboru než hrozba jeho zániku. Při tvorbě on-line historických obsahů lze očekávat dobré uplatnění pro různé speci-

18 UMBERTO ECO, *Od internetu ke Gutenbergovi*, Glosy.info, 21. dubna 2005 (náhled 13. června 2014). Dostupné na <http://glosy.info/texty/od-internetu-ke-gutenbergovi/>.

alisy se zkušenostmi s architekturou webu, se zpracováním vizuálního a jiného dokumentárního obsahu. Kromě autorů interpretativních textů zde možná najdou uplatnění různí, dnes spíše ostrakizovaní dokumentátoři technikálií, typicky vojenských, jejichž práce může v hypertextu konečně najít smysl a docenění. Pochopitelně lze očekávat zvýšení nároku na týmovou práci.

I když v současné praxi přebírá internet často roli knihoven, ale i archivů, nemůže je zcela nahradit. Historie zřejmě zůstane oborem, v němž bude ještě dlouho, ne-li navždy možné uchýlit se z přetechizovaného světa počítačů mezi zaprášené archivní papíry. Nadále budeme potřebovat obojí know-how, otázkou však je, zda se jeho výuka stane předmětem specializační přípravy. Tlak na fragmentarizaci a specializaci výzkumných technik bude patrně stoupat a s ním i potřeba výuky vázané na konkrétní výzkumné projekty. Zkušenosti a dovednosti budou spíše nalézány praxí než mentorsky předávány již proto, že vytvoření nějakého závazného infromatického kurikula pro historiky se jeví jako mimořádně komplikované.

Učitelé se od 90. let 20. století například naučili postupně používat promítací fólie, poté promítat obsahy pomocí dataprojektorů a konečně používat digitální prezentace. Společně se studenty se snaží zorientovat ve stále narůstající nabídce online/webových vyhledavačů a poskytovatelů vědecké informace. V rámci vlastního přesně vymezeného výzkumu to není problém. Představit digitální svět studentům ve vši komplexnosti a reprezentativně je ale podstatně náročnější, zejména má-li být taková průprava vnímána jako součást řemesla.

Řemeslné školení generace, která získala kvalifikaci v 90. letech minulého století a která nyní vstupuje do vrcholné fáze své pedagogické dráhy, je dnešním studentům nepředatelné, jenže stejně krátkodechá je i její vlastní badatelská zkušenost, ze které by tito učitelé měli vycházet. Pedagog se zkrátka učí zároveň se studenty. Švýcarský pedagog a historik Jan Hodel, spoluzakladatel portálu Hist.net, kriticky promyšlí jako jednotlivé možné „scénáře“ studia 1) nahrazení přednášek, 2) získávání vědomostí on-line a 3) společné psaní historických textů.¹⁹

Současné obecné požadavky na vzdělávání, resp. získávání konkrétních kompetencí jdou podobným trendům spíše v ústřety. Měli bychom však být opatrní a pamatovat, že ony vzývané kompetence (především schopnost porozumět informaci a analyzovat ji) nelze rozvíjet pouze na základě znalostí, které leží po ruce

19 J. HODEL, *Historische Online-Kompetenz. Überlegungen zu einem hybriden Kompetenzmodell*, in: Vom Nutzen und Nachteil des Internets für die historische Erkenntnis, s. 139–161, zde s. 157–161.

ve světě za displejem, ale také na základě určitého minima vědomostí, které jsou součástí zkušenosti, jsou obecně sdílené a srozumitelné a spoluvytvářejí paradigma, tedy systém, ve kterém kompetence a jejich uplatnění dávají smysl. Historik se nesmí stát automatem připojeným k síti, který bude operovat a produkovat výsledky na základě nějakých jednoduchých algoritmů. Nesmí se stát organickou součástí matrixu, musí zůstat nad ním.

Vize totálního všeobecného archivu, která vychází z téměř neomezené kapacity internetu, je možná utopická a nikdy nedojde naplnění, představa sama ale ovlivňuje dějepisectví jak ve vnímání sebe sama, tak jeho společenskou roli. Podle P. Habera musí historici jako ověřovatelé minulosti více než kdo jiný na rozhraní mezi kulturou a technikou spoludefinovat pravidla uchovávání, shromažďování a zpřístupňování informací/dat.²⁰ Těto povinnosti je doposud nikdo nezavil.

Veškeré debaty o dopadech internetu na dějepisectví mají jedno společné: prakticky nulovou šanci vytvořit a realizovat nějaký generální plán pro koexistenci těchto dvou světů. Vývoj sám je příliš rychlý, přináší takřka denně nové technologie a trendy v konzumaci hypertextu. Vývoji se lze pouze přizpůsobovat a pokoušet se jej dohnat. Bez ohledu na aktuální debatu a navzdory neexistujícímu generálnímu plánu se historický výzkum dávno v síti ocitl. Dějiny jsou dnes na síti dokumentovány, zobrazovány, ukládány, zprostředkovávány, vyučovány i sepisovány. Historie je i pomocí nových médií a internetu na síti zkoumána. Připustíme-li, že zde opravdu dochází ke změně paradigmatu v dějepisné práci, smířujeme se s rolí diváků sledujících divadlo zániku vlastního světa, chráněných před zánikem dočasně v akademické bublině.